

### LAŽNE ISPRAVE

Ona drži decu za ruke, užurbano ide preko staničnog perona, napušta peron, ide preko koloseka, između vagona i lokomotiva, čita natpise na vagonima.

Deci se to čini kao nova, zanimljiva igra, ona bi još dugo trčala između koloseka, još bi razgledala lokomotive, ali ona ih diže na stepenice vagona.

Još nije izvesno da li će se taj usamljeni vagon priključiti vozu, da li će voz uopšte poći? Ali ona je u vagonu. Iščekivanje počinje; u treperenju tog iščekivanja zidovi vagona, prazna sedišta, prozor, čine joj se rasklimani, kao da će se najednom razglaviti i raspasti.

Iznenada točkovi zaškripe. Voz polazi isprekidano dahćući. Zviždi. Na peronu uzdignute ruke mašu. Šum točkova prelazi u ujednačeno romorenje. Ljudi, ruke, stubovi, stapaju se u tamno rupičasto tkanje, u mrku bezobličnost.

Grad se zaljulja. Jednog trenutka čini se da će poći za vozom. Ali ne, on zaostaje, udaljava se, postaje sve manje razgovetan.

Uvek kada napušta svoj grad ona zamišlja i svoj povratak: kako će s one strane reke, odjednom, ugledati padine načičkane tornjevima, kupolama, krovovima; ili će to biti tamno brdo posuto malim svetlima kao zvezdama...

Ravnomerni šum voza uspavljuje kao uspavanka. Pored prozora selo, crkva, stogovi sena, staje, trčeći konji, oblaci. Na komadiću plavog neba namestilo se sunce.

Uglavljena u svoje sedište, nepomična, ona želi da bude nevidljiva i da ne vidi stvari i boje oko sebe. Ali svetlo bezobzirno ulazi u kupe, utiskujući u nju onu istu nelagodnost kao kad prodavačica u cvećarnici odvaja zelene listiće od cveta.

Ona zatvara oči.

Ko ste vi? pita čovek u uniformi. Ona ćuti. Vi ste Jevrejka! Ona neodlučno odmahuje glavom, ali njeno lice je uplašeno. Vi ste Jevrejka, kaže on.

Ona otvara oči. To je bio san.

Ona je u vozu, voz odmiče, ona putuje. Možda je i to san? možda će sve proći kada se probudi? ne, ona se popela uz male stepenice, ušla u vagon... to je ona u ovoj sivosmedoj kutiji uglavljena u sedištu. Ona vidi zidove, gleda zavesu koja se njiše, oseća miris dima...

Ali ona ne prihvata ovo stanje. Možda će ipak prestati ovo gibanje i kretanje? možda će nestati sve što čini ovaj čas, ovo oblačno jutro u koje je banulo sunce, ovi smeđi zidovi, učvršćeni za pod, pod učvršćen za točkove, ovaj ravnomerni šum...?

Iseći prirode promiču brzo u prozorskom oknu; čini joj se da trči od slike do slike na izložbi pejzaža. Ravnodušna je prema tim slikama, a i one nju ravnodušno napuštaju. Svesna svoje odsutnosti ona joj se ne suprotstavlja, ne buni se kao što se uvek bunila protiv odsustva duha, izmicanja volje; i ne pomišlja da bi morala sada, kao što krojač seče tkaninu, sebe prekrojiti u novi oblik, uvući se u njega.

Njene misli, naviknute da poteku u taj čas, iste su kao juče-rašnje, prekjučerašnje. I ovaj dan počinje kao prošli dani...

Ona se budi pre njega; oseća njegovu toplotu, dah, miris, svoje spokojstvo; posmatra njegovo lice na jastuku, kao da bi htela da odgonetne njegove misli. Ali to je samo prelaz iz jednog stanja u drugo. Ona uvek zna šta on misli, poznaje sve one male znake koji odaju njegove misli, osećanja, želje.

Sada će se on probuditi. Reći će joj ono što ona očekuje, a ona će njemu reći sve što oseća; njihove reči sjediniće se kao što se ruke sjedinjuju. Ona će u njegovom pogledu naći ljubav, zaboraviće da je isto tako bilo svih prošlih dana i misliće: sada me najviše voli. Ovaj prisutni čas je najveći.

— Gde je tata? — kaže Milica. — Hoću kod tate!

ona se svakog jutra budi tim rečima.

Nikola joj odgovara:

— Tata će doći sutra... drugim vozom... znaš šta je sutra?

On gleda majku kao da pita: jesam li dobro rekao?

Milica ponavlja: — hoću kod tate! gde je tata?

— Sutra će tata doći, sutra, kad opet spavaš — kaže Nikola da bi je zavarao, pa isto onako kao odrasli, uzima lutku, daje joj; — evo, lutka se probudila, igraj se...

I Milica se time miri. Ona govori lutki ono što njoj govore: ti si dobra mala devojčica, mama će ti oprati zubiće, mama će te lepo okupati, obući... dobićeš banane... daj ručice! igraćemo. Lutka cupka na Miličinom krilu.

Da li su oblaci i sunce, najednom, prešli na drugu stranu neba? ne, to je voz načinio zaokret. On ostavlja za sobom ušoreno selo, tamne brežuljke sa ogoļelom vinovom lozom. Brežuljci rastu, narastaju u bregove, sunce nestaje iza bregova.

Deca gledaju kroz prozor, a ona otvara vrata, ulazi u svoju lepu sobu...

Sve što se izmenilo od prošlog dana — ona volšebna pomeranja slika, stolica, stvarčica, koja nastaju sama po sebi i sve ono što joj ovog jutra izgleda suvišno, neskladno — ona doteruje, usklađuje...

Zvižduk je trgne.

Pa ona je u vozu! čini joj se da je u kitovom ždrelu, da putuje u bezvremenost, u beskonačnost...

— Ovo je selo! — vidiš kako su male kuće! Ovo je staja... tu spavaju krave, — govori Nikola.

— Ono je pas! mali pas. — kaže Milica.

— Eno tele! — kaže Nikola.

Milica pokazuje i lutki tele, psa, krave...

Nešto se izmenilo u sivosmeđoj kutiji. Zavesa ne leprša, slike ne promiču. Voz je stao.

I u prirodi je sve stalo. Drveće, trava, jaganjci, krave, sve se okamenilo. Pred njom se prostire nepregledno kameno groblje. U njoj se pomalja strah da će se i ona okameniti. Voz kreće i — strah prolazi.

Ona je već putovala ovuda, pored istih ovih šuma, polja, sela, preko istih mostova do istih stanica između svetova i kontinenata... i ona

opet se probija kroz oklop vagona, opet je u svojoj sobi. Njen dan se nastavlja. Otvara fijke, vratanca, vadi čaše, tanjire, pribor, mora sve pripremiti... Pozvala je goste na večeru.

Ona voli goste. One sa prećutnim osećanjem za lepo; sa njima ima ono zajednički što se podrazumeva samo po sebi, o čemu se i ne govori. Oni znaju da je ružičasta žardinjera stari Sevr, mali ćilim sa šest različitih ivica prava retkost, opalna vaza u bareljefu od Lalika — i oni imaju takve stvari, — oni ne pitaju zašto je jedna fotelja direktoar, a druga čipendelj; znaju da je to utančan ukus biti iznad stilova; ne čude se što počasno mesto na zidu zauzima reprodukcija Matisa, i dive se Cariniku i Pikasu, Džojosu i Prustu. Oni znaju da su ovi najveći... (Ona nipošto ne bi priznala da više voli Tolstoja, Balzaka...)

Kakav to pisak prodire u sobu? A, to voz zviždi. Ona je u vozu. Zašto je u vozu?

»Vaši saveznici! ta proganjanja! ta ubijanja!«

Ne, sada neće misliti o tome. Za to sada nema vremena. Misliće o tome jednom kad bude imala prazan dan. Kada će imati prazan dan? svi njeni dani ispunjeni su do vrha; oni neprimetno prelaze u iduće, i opet iduće. Ona ne može da ih zaustavi. Ne može da isprazni svoje dane! Od svakog dana nešto očekuje: neko otkrovenje, spoznaju, dar...

Sada mora misliti na svoju večeru. Doći će Fransoaz. Fransoaz!

(Biti kao ona! Moći, kao ona, ući u dvoranu, u salon i ne misliti šta misle o njoj, ne istraživati ko je u protivničkom taboru, ko ravnodušan, ko je na njenoj strani. Ne biti na oprezi, ne pos-

matrati, ne istraživati, ne meriti svaki pogled, ne osećati jezu na koži, bol u potiljku kad neko sa punim ustima, sa čašom u ruci, u koju pažljivo stavlja još jednu kocku leda, kaže »vaši savernici! ta proganjanja! ta ubijanja!« Onda se ona zatvori, povuče niz sebe patent zatvarač drži se kao da se to odnosi na stanovnike Marsa. Osloboditi se stege, ne osećati kočnicu, nemati u sebi onu podvojenost kao da jedan deo nje posmatra onaj drugi. Moći, kao Fransoaz, reći nekoj uniformi sa visokim činom »vi govorite o osećanjima! zar nije vaš poziv ubijanje ljudi?«

Osećati ono neuhvatljivo što daje sigurnost; ne osećati između sebe i drugih ono što je u vazduhu, što traje vekovima, što se ne može izbrisati iz knjiga, iz misli, iz lica — to da je ona paria. Možda to ona samo uobražava? Ne! ona bi htela steći ono što su Fransoazi ostavile u nasleđstvo generacije vojnih činova, sveštenika, činovnika... Koliko bi neprogonjenih generacija trebalo da bi ona to stekla?)

Treba da se ugleda na Fransoaz, ona joj je primer. S njom ona preskače progonjene generacije; prisvaja njene reči, ucrtava u svoje lice pokrete njenih crta, oponaša njeno držanje...

Kakva je to buka? Zašto se prozor tresu? A! to voz prolazi pored ovog voza. Ovo nije njena soba. Ovo je voz! Soba je ostala sama, stvari su ostale u sobi...

Oni ulaze u sobu. Otvaraju fijke, vratanica, pomeraju stolice, sto, skidaju slike, preturaju po knjigama. Soba je neuredna, ružna. Oni lome stvari!

Ne! U sobi nema nikoga. Sve je onako kao što je bilo. Ona će nastaviti pripreme za večeru. To zahteva punu usredsređenost; ona se mora sva predati tome; ne može istovremeno misliti nešto drugo. Ona misli: zeleni abažur ne sviđa mi se više... trebalo bi neka boja kao med, kao slonova kost, kao pesak... ova slika! okvir je preširok. Trebalo bi sasvim uski... samo nagoveštaj okvira. Ona voli harmoniju stvari, voli stvari.

(»Ne smemo se vezati za stvari«, govorila je njena majka. Stvari mogu biti opasne po život. To je predanje koje se prenosi s kolena na koleno, njena majka je to čula od svoje majke, ova od svoje... Njena majka je ostavila stvari, sakrila se s njom u kokošarnik. To je bilo za vreme pogroma.)

Pogrom! kakva teška reč, puna krvi, gora od kuge.

Njena večera! šta još sve mora da posvršava; da izgluća pribor, svećnjake, prebriše čaše, kvake, stakla na vratima; mora da namesti cveće, prebroji tanjire... Doći će svi, biće ih osmoro. Osam je limit za intimnu večeru. Ako ih je više, onda već nije ona atmosfera. Da, atmosfera...

Pogrom! odjednom se seća svega kao da prelistava stare ilustracije. Prva slika: ljudi i žene, kao da se valjaju ulicom, približavaju se; uzdignute ruke drže sekire, motike, gvozdene šipke; (ona ih vidi s prozora). Druga slika: ljudi i žene viču: Vajsovju džigericu! Jovanovićevu glavu! Vajsovju glavu! Jovanovićevu džigericu! (Majka

je zgrabi s prozora, uvija u čebe, nosi je, uvlači kroz vratanca kokošarnika, lomi letve, pa se i sama uvlači). Treća slika: ljudi i žene ulaze u sobe; udaraju, razbijaju... (ona to čuje), bacaju kroz prozore sve što ona najviše voli: veliku vaznu sa likovima u reljefu, slike u ramovima, stolice sa plišom, činije, čaše, krevetac, astalčić! sve leti kroz prozor; samo klavir se zaglavio. Oni ga udaraju sekirama, žice ječe, klavir se rastoči, stropošta... ona je u kokošarniku, drhti od straha...

Ne, ona je u vozu! Ali šta je to s vozom? ne čuje se štropot točkova; voz stoji! Gde je?

Gore na nebu oblaci se zgušnjavaju. Sivi, zeleni, žuti. Na zemlji, između koloseka, je korov. Kako se zove ovo reckavo lišće? hajdučka trava? ne, maslačak. Ono je čičak. Da je on pored nje! koliko bi imala da mu kaže, koliko da ga pita...

voz se zatrese, dahćući krene. Najzad ona jedva čeka onaj ravnomerni šum i — opet je u svojoj sobi.

Kako je lepa njena soba! ovaj liveni kristal je lepši od brijanata, boje ovog pejzaža nadmašuju boje smaragda i ametista; svetlo kroz gusto nabrane muslimske zavese daje onaj posebni preliv, omekšava ivice, senči boje, sjedinjuje ih... Ne, ja ne nosim nakit, ne volim minduše, narukvice, bisere, to je za Crnkinje, — govori ona; ja volim da ulepšam svoju sobu. Ona voli stvari, ona skuplja stvari. Gotovo svaka njena stvar ima svoju priču. Žardinjeru je pronašla na buvljoj pijaci između mnogih bezvrednih stvari, plavi keramički čup je videla u ulici Roajal, u izlogu pored izloga sa šeširima. Ah, kakvi prekrasni šeširi! ipak je plavi čup pobedio. A ovaj pejzaž na kojemu ljubičaste stene ulaze u nebo, to su zajedno pronašli... (skupljati stvari! kao da time ispunjava onu praiskonsku želju koju njeni večito lutajući preci nisu mogli ispuniti, kao da joj stvari ulivaju sigurnost).

»Vaši savernici! zar to nije užasno! ta proganjanja.«

Mi putujemo na more. Ukrcaćemo se u neki brod, otputovaćemo... daleko odavde. Mi smo u vozu! šta je to s ovim vozom? mili kao pilićar. Da je Simplon, bili bismo već davno na moru. Simplonom je putovala u Pariz.

...»ta ubijanja!«

Pariz! Pariz! Ajfelova kula. Sena. Leva obala, desna. Jelisejska Polja! Trijumfalna kapija! Htela je sve videti odjednom.

On je vodi onamo gde se rodio grad, na ostrvo, pred Notr Dam, do tamnih tornjeva tvrđave koje zapljuskuje Sena, do Svete Kapele, starih manastira...

Na kuferu je još etiketa pariskog hotela. Velika slova: Hotel Moderne, manja slova — to je adresa. Ne može je pročitati sa sedišta, ali ona je zna napamet. Petnaesti kvart. Rimski ili arapski brojevi? rimski. Ulica Rejmon. Na kraju ulice je trg. Ulica Rejmon i one druge ulice nasuprot njoj odjednom prekidaju svoj tok i — tako nastaje trg. Ali nisu svi trgovi isti. Konkord je jedno raskošno prostranstvo, Vandom je kao svečano predvorje...

Oni su onde. Pljačkaće, razaraće, ubijaće!

(Kameni pločnici spajaju se sa fasadama, drvoredi na bulevarima su puni lišća. Drvoredi ukrašuju grad kao što cveće ukrašava sobu... Ulice i trgovi nose imena pobjeda. Pariz je grad pobjeda).

Samotračka pobjeda ih dočekuje u predvorju Luvra. Uzleti svojim kamenim krilima, vodi ih iz dvorane u dvoranu, iz stoleća u stoleće. Pa ona ima dvehiljadest godina! i više! izračunajte: tristo-tinepet i hiljadudevetstotina tridesetiosam to čini dvehiljadest-četdesetitri. Ona zna sve što je bilo pre nje, što je došlo posle... vodi ih od sarkofaga do faraona, od paganskih bogova do Cezara, do Hrista... do Hrista...

Oni su onde! divljaci iz tevtonskih šuma u Luvru! Hitler u bioskopu!... razmahuje rukama, trese glavom, viče, urla. U sali se zaori smeh. Uzvici. Lud! U ludnicu s njim! navucite mu ludačku košulju! Kako su se smejali Parižani!

A sada? Neće o tome da misli. Vraće se u Luvr.

Hrist na krstu, Bogorodica, Hrist na krstu, Bogorodica... freske, skulpture, slike... Najlepše slike, najlepše žene... Mona Liza, Madam Rekamje, Olimpija... Ne čini vam se da one liče jedna na drugu? — Da, one imaju nečeg zajedničkog... ali šta? Mir! suvereni mir lepote...

Grane se njišu, gavrani kruže; ravnomerni šum točkova spaja se sa šumom vetra. Suton pada.

Sedam sati! Gosti! da li još nešto nedostaje na stolu? A! zaboravila je da stavi čaše. Koje čaše, opalno plave ili zelene kao žad? zelene. Ona stavlja čaše, pomera tanjire, pribor, ubruse... Tako, sada je sve simetrično.

Šta sad? sve je u redu... Ako bi došli ovamo, onda bi... šta? šta?

Ona prilazi prozoru, povlači zavesu. Kiša pljušti, voda se sliva niz ulicu, dobuje po krovu, spaja se sa staklom... a deca se igraju na ulici. Jadna ta deca! ona su na ulici, njihove majke su na poslu... Njena deca se igraju u sobi, ona su...

Ako dođu ovamo njena deca biće jadnija od najjadnijih.

Ona povlači zavesu, nameštaj je u besprekornim naborima i, kao da je time pokrila svoje misli, vraća se svojim pripremama.

Šta je ono htela? da, belo vino uz predjelo, crno uz pečenje, belo se mora rashladiti. Šta još? sto mora dekorirati, staviće stare svećnjake, grančice mimoze...

Kao da je u sebi ugradila motor; uključen je, neprekidno radi, ona neće da ga zaustavi. Dan odmiče sa svojom dugačkom pratnjom raznoraznih dužnosti. Ona ih obavlja jednu za drugom kao da su dužnosti perforirani listići, otkida jedan za drugim...

Sve mora biti savršeno. Gosti će reći kao uvek: vaše cveće! vaša riba! vaša torta! izvanredno! savršeno!

Šum točkova ravnomerno teče. Mesec je na nebu, ogleda se u reci, kupa se, putuje. Nebo je sivo i plavo, kao čelik. Mesec se sakriva pod oblake. Nebo je crno.

Osam sati! gosti će doći. Gotovo je zaboravila najvažnije: ko će pored koga sedeti? pored Fransoaze? Mi smo žrtve, kaže Fransoaz. Muškarci nas muče svojom strukom. Veterinari govore o volovima, fizičari o atomima, političari su breskrajno dosadni... umetnici govore samo o sebi... dajte mi nekoga s kojim se može normalno razgovarati. Ko će sedeti pored...

Najednom je šum točkova glasniji. Iz hodnika, kroz otškrinuta vrata ulazi dim, s one strane prozora kuljaju oblaci dima... To je tunel.

Dim se lagano razređuje, štropot točkova stišava; ali miris dima ostaje i onda kada voz izlazi iz tunela. Po niskim svetlima, malim kao svici, to je naselje. Hoće li voz opet stati? Ne, ravnomerni šum je isti, voz ide dalje.

Hladno je. Ona pokriva decu, uvlači ruke u džepove...

Gosti ulaze. Između smeha i razgovora ona osluškuje šumove priprema u kuhinji sa onom strepnjom koju nameće težnja za savršenim. Hoće li riba biti dokuvana, činije tople, salate i povrće složeno po bojama, puding sunđerast?... ali ona se bezbrižno smeši, ne odaje se.

Nikola otvara oči. — Mamice, kada ćemo stići na more? — Sutra ujutro. Sada lepo spavaj. Noć je.

Noć je. Ona je u vozu. Voz ide lagano. Svakog trenutka nekoliko metara, svakog minuta stotinu metara, svakog sata...

Gde je ono stala? A! večera je u punom jeku. Ona sedi u čelu stola. Hvata rečenice sa raznih strana, uključuje se u jedan razgovor, u drugi, isključuje se... konverzacija se može svakog trenutka prekinuti, ona nikog ne opterećuje, ne obavezuje; teme se moraju menjati, zaustavljati se na jednoj... to stvara dosadu.

(A u tajnosti ona zamišlja da je Ana Karenjina, zamišlja sebe na selu, u letnjikovcu Vronskog, za večerom... Za stolom je arhitekt, upravnik, gosti... Ana svakome upućuje nekoliko rečenica, — ona je odavno prepravila taj roman: Vronski i Ana su srećni kao ona i njen muž. Stara knjeginja je opet zavolela Anu; obožava malu Anji. Karenjin daje razvod. Ana i Vronski venčavaju se u seoskoj crkvi... to je kraj.)

Ta igra, njen stil razgovora za stolom, to je njen uspeh. Svi se dive njenoj hrabrosti, njenom hladnom preziru prema onoj hajki. Niko ne mora da je teši, razuverava, sažaljeva! svi mogu govoriti o čemu bilo, ne moraju dodirivati goruća pitanja, gole misli... ne mogu se gole misli govoriti za večerom, kao što se ne može sedeti gô za večerom...

Ona ispituje lica za stolom. Sva su vedra, raspoložena. Atmosfera je odlična. Sve je besprekorno. Fransoaz se smeje u sav glas. Čemu se smeje? Svejedno. Njena večera je uspela.

Dani prolaze. Dugi dani i kratke noći, jednaki dani i noći, kratki dani i duge noći, jednaki dani i noći.

Zvižduk. Kao da je dotiče ruka, da je upozori, ona skrene pogled prozoru; mrlje sa stakla prenose se na ono što stoji pred vozom; zgrada stanice, ljudi, kola... drvoredi, livade, brežuljci polako promiču, vrte se oko voza sve brže, kao da je zemlja vrteška, ona se okreće oko svoje osovine, a ta je osovina — voz.

Jutro je. Poći će u svoju sobu... Ne, ona se budi... budi se pre njega... čeka da on otvori oči... on se budi...

Ovaj zvižduk! to nije onaj koji dolazi od lokomotive! to je s neba! zviždanje raskida romorenje voza, voz mahnito trči, vagoni poskakuju, tresu se kao da drhte u strahu od aviona.

Gromki udar, stoput jači od groma, zaustavlja voz. Ona pokušava da uhvati neku nit, da nađe nešto u svojoj glavi. Ali sve se ispreturalo, izmešalo, zamrsilo. Poludeće! taj strah je veći nego strah od smrti.

Deca! deca! ona mora da misli! da misli a ne da muca: deca... deca... Zgranute oči dece, pune suza, ošinule su je kao bič i — kao što se obrtom ključa upali motor — tok njenih misli se uključuje; svesna je, prisutna je.

Ona diže decu, nosi ih kroz hodnik, niz male stepenice, trči preko velike poljane... čini joj se da trči po konopcu; neki zvuk bi mogao da je sruši.

Deca leže na zemlji. Guste krošnje grana pružaju se kao ruke, dotiču druge grane; iznad njih je svod zelenog neba, unaokolo tišina šume.

Deca, kao da su već zaboravila na strah, prate neumorne šetače, mrave, između pukotina kore, gone ih peteljkom cveta, drškom lista...

U njoj srce divlje lupa, damari žestoko kucaju, utroba se kida. Sve je isto, sve se podudara sa onim časom kada je rađala...

Sin! sin! imamo sina!

Oh, kako je to čarobno! kako je to divno! to je sreća nad srećama! najveće slavlje! Prvorođeni sin! od četiri brata prvi izdanak. Braća okružuju kolevku kao opčinjeni... »On je naš najmanji brat« — kaže najmlađi. Nikada neće zaboraviti njihova lica. Braća izgledaju kao da se zavetuju, kao da mu govore... tvoji putovi biće utrti... ti ćeš postići ono što mi nismo postigli... ti ćeš biti bolji, učeniji...

A onaj usklik — ona ga čuje — devojčica! imamo ćerkicu!

Kakvo je to bilo ushićenje! isto tako veliko slavlje kao onda kada se rodio sin. Isto kao onda, četiri brata okružuju kolevku. Njihova ozarena lica sada su i začuđena. Desilo se, naime, nešto najneobičnije, nešto sasvim neočekivano: osamdeset godina rađali su se dečaci, a sada, prvi put rodila se devojčica. Niko nije video, niko nije znao da mogu postojati tako male ruke, usta, uši, nos! oči su plave poput neba, poput mora, različka, nezaboravka... ali čime se mogu uporediti ovi prstići, dlanovi, stopala! za njih niko nije mogao naći



metaforu. Braća opet izgledaju kao da se zavetuju, kao da joj govore: biće ti dobro mala naša devojčice. Sve ćemo učiniti da budeš srećna, srećna...

Srećna! voz će opet krenuti! Polako, oklevajući, dahćući, voz polazi. Ona nestrpljivo očekuje onaj šum, ono jednolično klopورانje točkova koji će nametnuti takt njenim mislima, one će se uključiti u onaj neprekidno isti ritam, teći će...

Točkovi ubrzavaju okretanje, ravnometri šum teče, ali misli se ne uključuju. Raskidane one su se razletele na sve strane. Ona ih mora sakupiti, mora ih sastaviti, delić po delić, uglaviti ih na svoja mesta — kao deliče slika u igri strpljenja — ali strah joj se ukotvio u njene žile, pore, mozak... To je onaj isti strah koji je maločas banuo u nju i sada se širi, razbaškari, radi s njom što hoće, pali je, ledi, izbezumljuje. S njim ona ne može da se nosi, ne može da mu se odupre, on je jači, mora da mu se podredi. Prestala je da se buni, prepušta se, utapa se u jedno novo osećanje: sažaljeva sebe, miri se... Strah se ipak ne povlači. On joj para uši kao da okreće čegrtaljke, udara klepatala: precenila si sebe! hvalila! sečaš se? ne bojim se! ničeg se ne bojim! kako si se pravila važna!

Bojala sam se, priznaje ona.

Nisi htela da misliš o tome.

Uvek sam mislila. Neprekidno sam mislila o tome. Samo je izigravala da se ne boji. Bojala se, ali je krila strah i od sebe same. Deca prosjaci, zaostala deca, kada ih vidi prožme je kao munja: da su njena deca ova deca! bila bi spasena. Bojala se, ali nije pokazivala strah; nikome, ni njemu.

Ravnometri šum romorenja ulazi u nju, nameće joj svoj jednolični takt. Između onoga što teče u njoj kao da se nikada neće zaustaviti i neprekidnog šuma točkova, nastaju razmaci; šum postaje tiši, razmaci duži; klopورانje voza pretvara se u zujanje, u rominjavanje, u — tišinu.

Ona pruža ruku ka njegovom ramenu i mada njena ruka pada na prazno mesto, ona ne veruje da on nije pored nje, uverava sebe: ovo je san da je u vozu, da je on u ratu... Ona ga vidi... šta se s njim desilo? njegovo lice je izbrazdano linijama koje ona nikada nije videla, slomljen je, prokisao, prozebao... ona bi plakala. Ne! on ne sme videti suze. Biće onakva kakva je uvek bila...

Sviće! razdanjuje se; jutro je. On se buđi, oni jedno drugome kažu šta osećaju, šta žele, izmenjuju misli kao deca klikere. On joj daje staklence sa raznobojnim šarama, a ona njemu obične zemljane klikere, ali on ništa ne uzima, sve njoj ostavlja, uvek joj je sve davao...

Ko to zviđi? Voz! ona je u vozu. Voz je stao. S one strane stakla je magla, po staklu klize sitne kapi. Zid preko puta nje je žut. Sunce je granulo.

Htela je još nešto da mu kaže, doziva ga svim imenima koja mu je davala; uzalud. Kao da udara dirke na onemelom klaviru... ne čuje odjek.

Voz zadrhti, zatandrče, polazi, ubrza svoj hod, ravnomerni takt romorenja opet ulazi u nju.

Jutro je. Jutro! misli, težnje, iščekivanja, koje su godinama potekle u taj čas, opet teku u njoj. Sve je onako kao što je bilo i, kao svakoga dana, ona ulazi u svoju lepu sobu, ispituje one volšebne promene koje nastaju same po sebi: razređeni nabori zavesa, nakrivljena slika, pomereni stolici... Ona vidi sve što je suvišno, sve što nedostaje; kao da se vratila s nekog dugačkog puta, ovog jutra vidi bolje nego ikada sve praznine, zapaža sve nedostatke. Ali ona ne ispravlja, ne pomera, ne usklađuje, samo posmatra. Njoj je sada svejedno da li će biti ovako ili onako, svejedno šta će reći Fransoaz, prijatelji, poznanici. Stvari! kao da to nisu njene stvari... kao da je skinula naočari sa ulepšavajućim staklima, ona se pita: gde je onaj sjaj? ona gleda trezveno ove stvari, vidi ih skroz naskroz i njihovo naličje. Pa to su sanduci, krpe, parčad stakla, parčad drveta! Time se ona majala danima, godinama.

Drveće pored pruge, kao da ima noge, laganim, odmerenim korakom vraća se unazad. To voz ide sporije. Zaustaviće se! da li će ići dalje?

Dalje! što dalje odavde! rekao je on. Na Jug, na najjužniju tačku mora, preko mora... Mogla je otići. Da je otišla sada se ne bi bojala, deca bi se igrala, smejala...

Ona se smejala. Kao da se šali, rekla je: ovaj rat! baš je to neki smešan rat! — oponašala je Fransoaz — varijetske zvezde u Mažino liniji... Zar ne bi mogao poći s nama?

— Išao bih da mogu... ne mogu — rekao je.

Izgledao je bespomoćan, videla je da mu je teško, a ipak je još jednom pokušala.

— I tebi se ratuje! rat i lov to su omiljene zabave muškaraca (a znala je da on mrzi rat). Zabašurila je strah smehom... — ti ne bi mogao ubiti ni zeca.

I onda, kada je već polazio, molila je: — ne idi. Pođi s nama!

— Moram! Oni zlikovci! pašće mi šaka... moram...

Mislila je da sve zna o njemu, a nije znala da bi on mogao... ubijati.

(Ne, nije mogla otići ranije. Morala je čekati da on ode, onda je mogla. Kao da klještima priteže ventil, tako je sebe pritegla da ne bi ono »da li će ga ikada videti« proteklo iz nje.)

Jednolični šum točkova skandira; rulja se valja, pobesneli bikovi, Vajsovu džigericu, Jovanovićevu glavu, Vajsovu glavu, Jovanovićevu džigericu.

Ona traži nešto o čemu će misliti, o čemu bilo, samo da to ne sluša; gleda mrežu, kufer, kvaku, vrata, prekidač... Takt šuma se menja, usporava, kida u sinkope. Voz se zaustavlja.

U hodniku se komešaju glasovi. Vrata kupea se otvaraju, vazduh drukčijeg mirisa ulazi, graja iz hodnika... »izlazite! izlazite!«, kondukter ulazi,

— izlazite — kaže on.

— Stigli smo na more?

— Kakvo more! mesta za vojsku! Izlazite!

Vojnici ulaze u kupe, bacaju rančeve u mrežu. Deca ih gledaju sanjivim, uplašenim očima.

Ali voz je zaklon, voz je dom, voz je most do mora. Oni se moraju dohvatiti mora! Razumete! mi moramo stići na more!

Vojnici ulaze jedan za drugim, kupe je pun. — Mamice, 'ajdemo, 'ajdemo, mamice — šapuće Nikola.

Oni stoje na peronu kao da nekog ispraćaju, čekaju da voz krene. Na belom jutarnjem svetlu, sa suncem pod tankim slojem oblaka, ona tek sad vidi kako deca izgledaju; bleđa, prljava, čupava, jadna. Misli o vozu, domu, moru, pomeraju se, na njihovo mesto dolazi ono što je godinama uvreženo, oni obredi, redosledi, navike, zakoni. (Sva sreća što ih ovde niko ne poznaje... šta bi rekli prijatelji, poznanici da sada vide njenu decu?) Deca se moraju okupati, oprati zube, kosu, spavati, ručati, šetati... opet će biti ona lepa deca kojima se svi dive. Ona mora odmah u hotel, mora odmah obaviti sve dužnosti...

— Broj sedamnaest — kaže portir — to je lepa soba sa dva kreveta — pruža joj ključ sa alkom, formulare — ispunićete ove formulare.

Formulare! ona čita formulare; ime, prezime, ime prezime. Tri formulara, za svakog po jedan.

To prezime! koliko puta su govorili o prezimenu. Da, to prezime! prezime bi trebalo izmeniti. Kada će prezime izmeniti! moraćemo jednog dana izmeniti prezime, to prezime je opasno, to prezime odaje... Odlagali su i opet su odlagali, izbegavali su kao nož koji dotiče ranu.

Sada se više ne može odlagati. Formulari se moraju ispuniti. Sve se može odlagati, ali formulari ne mogu, ona sada mora misliti o njima, samo o njima. Sve što je do ovog trenutka izgledalo kao da ne može biti drukčije, sav onaj red i redosled, svi obredi, pravila, zakoni, sve je u poređenju sa formularima potpuno izlišno, sasvim besmisleno... sve je kao neka zastarela ceremonija s kojom je trebalo odavno prekinuti...

Mora odmah ispuniti formulare. Deca? deca će za to vreme spavati... opraće ruke i lice, leći će u krevet... Isprave! prvo mora pregledati isprave. One su pohranjene u drvenoj kutiji sa ključem kao dragocenosti... a ona je već načisto, ona te isprave mora baciti, pre nego što ih vidi; iscepkaće ih na parčiće, baciće... ona se mora otresti tih isprava, one su opasnije od bombe.

Ali ako joj zatraže isprave!

(Vaše isprave! Zar vi nemate isprave? Izvolite u policiju. Ko ste vi? Šta vi tražite ovde? Vi putujete bez isprava. Pošto nemate isprave vratićete se... vratićete se!)

Strah je prožima, zasvetli kao signal na pruzi, kao far na drumu, nešto sine, nagoveštaj nečega je u njoj. Ona je brzopleta — to zna — ali ona mora odmah verovati da je to nešto, tek onda će ispitati i oceniti da li to zaista vredi. Po tome kako se strah ponaša, — on je njen barometar — to je nešto što je moguće... to može biti dobro... da, to je dobro.

Prepraviće isprave. Izbrisaće nekoliko slova, napisaće drugo prezime, drugu veru... Ali to su onda lažne isprave! Pa šta je s tim! krpice papira, nažvrljana slova — ona im namerno spušta vrednost — nije to Sveto pismo! Slova će nestati kao da nikada nisu bila napisana. Ona već zna kako će izbrisati slova. Ni guma ni perorez ne dolaze u obzir. Hlebom, sredinom hleba. . .

Koliko dugo stoji pored prozora? koliko je vremena prošlo? vreme je kao močvara meko, neprovidno. Stala je pre nego što je pao suton, toga se seća. Nebo se, odjednom, presvuklo u sivo i kao da nije zadovoljno tom bojom, navuklo je tamniju, još tamniju...

Kucanje na vratima udari je kao kamen u glavu. Oklevala bi, ali strah joj naređuje: brzo, otvaraj!

Pred njom je uniforma. Uniforma sama već uliva strah, uniformi je sve dozvoljeno, da ubija, pljačka... njegov sumnjičavi, prezrivi pogled je uplaši. Ona bi viknula »izidite«, alarmirala bi hotel kao da je razbojnik upao u sobu... Ne, ne! ona zna zašto je došao, tu je već ona kočnica. Ona je oprezna, suzdržljiva i poput životinje koja je nanjušila opasnost, koja traži zaštitu zemlje, lišća, stabla i ona traži nešto u što će se-moći pritajiti.

Jevrejka? pita čovek u uniformi.

Ona izgleda kao da je to ne pogađa; njene uzdignute obrve izražavaju samo čuđenje. Ona ne odmahuje glavom, gleda ga pravo u oči, kao da hoće da kaže »čuđi me da ne vidite ko sam.« Njegov pogled je sumnjičav i prezriv, njeno puno prisustvo mora trajati, ne sme ni trepnuti. Njeno »nisam« je bez naglasaka, bez tačke, znaka čuđenja, njen mali pokret glave nije pobuna, ni ubeđivanje... Ali on je još uvek gleda sumnjičavo i prezrivo i kada kaže »u redu«, i kada salutira... onda ona, još uvek u punom prisustvu, zabeleži u sebi »takav je njegov pogled... on uvek tako gleda...«

Možda je ipak nešto primetio na njenom licu? šta odaje njeno lice? on se može vratiti! kako ona izgleda?

Ispitaće svoje lice, proveriće pred ogledalom. Nos je — u redu. Toliko puta je čula »vi nemate jevrejski nos«, Oči su plave, po tome je šezdeset posto arijevka... Odakle joj to? već je prihvatila njihov rečnik... Jevreji imaju tamne oči, buljave, tužne... A! njene oči ne smeju biti tužne! to je najvažnije; ona mora izgledati bezbrižno... bezbrižni Jevreji uopšte ne postoje, prema tome izgledati bezbrižno to je stoposto! to je ono!

Ali... šta je to sa njenim licem? ono je... kao da nije njeno. Ta siva koža, senke, kolutovi... te beskrvne, stisnute usne; njeno

lice je bilo drukčije... bilo je — lepo. Više nije lepo. Pa šta! zar je i to neka nesreća!

Ali ona je nesrećna. Kao da je očelavila, ogluвила, nesrećna je. Ona se stidi toga, izgovara se pred sobom da nije nesrećna zbog izgubljene lepote... nesrećna je zbog svega, zbog onoga što će, uprkos svemu, ma šta ona radila, biti paria, divljač za gonjenje... to ona zna!

Mama! Mama!, šta ti je...?

Nikola je video njeno lice, uplašio se... Ona mora izgledati bezbrižno, mora — kao što lopov uhvaćen na delu menja pokret ruke — brzo izmeniti svoje lice...

Sporo, kao da se jedva usuđuje, svetlo ulazi u sobu, novi dan nastaje. On počinje sa čistim nebom, tako svetlim kao da ga nikada ništa neće moći potamniti.

Oni će putovati, dalje do — mora!

Pred portirnicom čovek u uniformi uzima njene formulare, upoređuje ih sa njenim ispravama. Njegov pogled je sumnjičav i prezriv, ali ona već zna, takav je uvek njegov pogled. On savija isprave! isprave su dobre! Vraćate se kući? isprave su položile ispit! Ne, idemo na more... U ovo vreme?

Vreme nije lepo, ali klima mora — ona steže dečje ruke u svojim rukama — deca imaju veliki kašalj...

Nikola se zakašlje, zaceni se od kašlja... i Milica kašlje i ona je razumela! kako divno kašlju!

Jutro je. Oni opet putuju. Ali ovo jutro je sasvim novo, neznano, nikada doživljeno jutro! Njen san, nedokučivi nestvarni san se ispunio! Oni će živeti! Sve što promiče pred njom ona vidi u svom sjaju neviđene lepote; stabla su prekrasne skulpture, brdo tornjeva koji posećuju nebo; reka je krv zemlje...

(I on je tu; kao svakog jutra na njegovom licu je onaj usredsređeni izraz pažnje, on čeka da mu ona priča... Uzbuđena i srećna, ona mu neće ništa reći o strahu, neće uopšte početi ispočetka, odmah će reći kraj... Idemo na more! zamisli, putujemo na more! Kako si to uspela, pričaj, sve mi kaži... Ona počinje ispočetka. Našli smo pravi vagon, priključio se vozu... čitav taj dan vrzmala mi se u glavi naša lepa soba... zar to nije smešno? mislila sam na sobu, umesto... znaš, od nje sam se oprostila — zauvek. Zar ti nije žao, volela si... On se čudi! tome se ona raduje, to je i htela... Nimalo, baš nimalo mi nije žao... sve je to koješta, gledao si mi kroz prste... znam... znam...)

Deca se privijaju uz nju. »Mama! Mama!, gledaj«.

Na drumu, pored pruge, dovaljao se tenk. Kroz staklo vrata i prozora hodnika čini se kao da ide pravo na voz. Ali tenk prolazi, za njim drugi, treći, četvrti... Ogromni, kao prepotopne životinje, tenkovi se valjaju, njihova huka pokriva kloparanje točkova.

Voz potrči, dahće, romori, štropoće. Najednom se probija ravnomerni šum, točkovi zapevaju,

putujemo na more, putujemo na more...